

Uz 30. obljetnicu smrti Gaje Petrovića

LINO VELJAK

**Internacionalna akademija nauka i umjetnosti
Bosne i Hercegovine**

Gajo Petrović (1927. — 1993.) predstavlja, nedvojbeno, jednoga od najznačajnijih mislilaca poniklih na ovim prostorima, on se može definirati i kao hrvatski (po prostoru u kojem je djelovao, ali i po majčinom porijeklu), i srpski (po očevom porijeklu), i jugoslavenski (po samoopredjeljenju i samorazumijevanju), ali i – što je možda najpreciznije određenje – svjetski (po dometima njegova mišljenja) filozof. Jedan od ključnih pojmova njegove filozofije (ili, preciznije, metafilozofije) jest pojam revolucije (pored pojmova poput prakse, otuđenja, razotuđenja, socijalizma i slobode), na što ukazuje i naslov jednoga od njegovih središnjih djela. Imamo li u vidu da je taj pojam (što ga je Gajo Petrović koristio u marksističkom i socijalističkom kontekstu) već odavno došao na loš glas (najevidentnije u razdoblju nakon propasti tzv. realnog socijalizma), moći ćemo razumjeti kako mnogi otpisuju ovog našeg mislioca kao ideologa ili barem sljedbenika jednoga propalog projekta. U ovom prilogu pokazat će se u kojoj je mjeri takvo otpisivanje neopravdano (a i vođeno lošim ideološkim namjerama) i koliko je ono inkompatibilno s bitnim onto-antropološkim značenjem Petrovićevog pojma revolucije, nipošto svodljivoga na socijalnu i političku dimenziju revolucije, već definiranoga ključnim pojmom slobode. Upravo mišljenje revolucije kao smisla bitka (ili, kako to naš mislilac formulira, bivstvovanja) omogućuje utemeljenje bespoštedne kritike svega postojećega, ključne sastavnice povijesnog značenja onoga duha koji se formirao u okružju časopisa Praxis i Korčulanske ljetne škole, a čiji je protagonist bio upravo Gajo Petrović.

KLJUČNE RIJEČI: Gajo Petrović, Praxis, sloboda, čovjek, revolucija, praksa, otuđenje, socijalizam, falsifikati

/

Ove 2023. godine navršava se nekoliko značajnih godišnjica vezanih uz časopis *Praxis* i Korčulansku ljetnu školu i vodeće ličnosti te epohe koja nedvojbeno označava najblistavije razdoblje povijesti filozofije u našim krajevima, razdoblje koje se teško može nadmašiti. Tako se navršava sto godina od rođenja Milana Kangrge, Danka Grlića, Branka Bošnjaka i Ivana Kuvaića, te 110 godina od rođenja i 30 godina od smrti Rudija Supeka, a prošle godine navršila se – nažalost, neadekvatno obilježena – stota obljetnica rođenja Predraga Vranickog. A u lipnju 2023. godine obilježavamo i tri desetljeća od prerane smrti jednoga od nedvojbeno najznačajnijih mislilaca poniklih na ovim prostorima i vodećeg pokretača cjelokupnog pokreta okupljenoga oko spomenutog časopisa – Gaje Petrovića. Može se smatrati veoma pozitivnim što se Arhiv Srba u Hrvatskoj uvrstio među malobrojne institucije (uz Hrvatsko filozofsko društvo) koje su toj obljetnici posvetile primjerenu pozornost.

Gajo Petrović se nikada javno, koliko mi je poznato, nije etnički izjašnjavao, za razliku od njegova oca Branka, deklariranog pripadnika srpskog naroda. Bio je filozof, preciznije – mislilac, i to jedan od najvećih poniklih na ovim našim prostorima. Moglo bi ga se definirati i kao hrvatskog i kao srpskog i kao jugoslavenskog filozofa, premda bi najopravdanije bilo da ga se odredi kao jednoga od značajnijih evropskih i svjetskih filozofa 20. stoljeća. Zajedno sa svojim suborcem Dankom Grličem izveo je razlikovanje između živih i mrtvih filozofa iz Jugoslavije: živi su enciklopedijski i leksikografski definirani kao “filozofski pisci”, da bi tek nakon smrti postali “filozofi”. Vjerojatan razlog takvoga definicijskog standarda leži u nemogućnosti (ili nepoželjnosti, jer ni u Jugoslaviji, a posebno ne u Hrvatskoj, nije baš bila poželjna takva nadnacionalna ili “unitaristička” definicija!) da sebe odredi kao jugoslavenskog filozofa (za što bi se, da je baš morao izabrati neko od određenja, najvjerojatnije opredijelio).

No ipak je opravdano da ga se definira i drugačije: kao hrvatskog filozofa (po majčinom porijeklu, a posebno po prostoru u kojemu se rodio, živio i sve do svoje smrti djelovao kao profesor logike i teorijske filozofije, kao mentor, kao organizator života filozofije i, konačno, kao autor),¹ kao srpskog filozofa

1 Kao “hrvatskog filozofa prakse” definira ga, među prvima, Mislav Kukoč (usp. “Temelji hrvatske filozofije prakse”, *Prilozi* 39–40 /1994/, str. 407–432). Na jednak ga način definiraju i *Filozofski leksikon* (ur. Stipe Kutleša i dr.), Leksikografski zavod “Miroslav Krleža”, Zagreb 2012, str. 881, te Gracijano Kalebić, koji je inače Kukočev pristup tumačenju mišljenja Gaje Petrovića podvrgnuo žestokoj kritici (usp. *Filozofija prakse i mišljenje revolucije Gaje Petrovića*,

(po ocu; po utjecaju koji je vršio na filozofiju i u Srbiji; po njegovu gimnazijskom udžbeniku *Logika*, čije je prvo izdanje objavljeno u Zagrebu 1964, čemu su slijedila još mnoga ponovljena izdanja u zagrebačkoj “Školskoj knjizi”, da bi znatno kasnije bio – u više izdanja – objavljen također u Beogradu i Novom Sadu, a taj udžbenik sve do današnjih dana koriste brojni gimnazijski profesori logike i njihovi đaci u Srbiji; konačno i po članstvu – izvan radnog sastava – Srpske akademije nauka i umjetnosti),² naravno, i kao jugoslavenskog filozofa, već i stoga što je djelovao na cjelokupnom prostoru tadašnje federacije. Ipak, značenje Gaje Petrovića kao filozofa ne bi se moglo adekvatno shvatiti ako bi se mimoišla evropska i globalna dimenzija njegova mišljenja i utjecaja. Kao ilustracija za rečeno mogu poslužiti njegova suradnja i dugogodišnje prijateljstvo s Jürgenom Habermasom, danas vjerojatno globalno najutjecajnijim filozofom (ili jednim od trojice-četvorice najutjecajnijih filozofa naše epohe); Habermas je bio sve prije negoli Petrovićev istomišljenik, pogotovo nije bio sljedbenik, ali moglo bi se dokazati da je on značajniji dio svojih ideja (uključujući osobito njegovu rehabilitaciju moderne nasuprot nadirućem postmodernizmu)³ oblikovao upravo posredstvom kritičkog dijaloga s Gajom Petrovićem.⁴

Plejada, Zagreb 2014).

- 2 Kao Srbina (ali “jugoslavenskog filozofa”) definira ga srpska Wikipedija (https://sr.wikipedia.org/sr-el/Gajo_Petrović, posjećeno 9. 5. 2023). Gajo Petrović spada među srpske filozofe i prema Slobodanu Žunjiću (usp. *Istorija srpske filozofije*, Zavod za udžbenike, Beograd 2014), koji u toj definiciji nipošto nije usamljen, ne samo u Srbiji: među znamenite Srbe uvrštava ga na svojoj mrežnoj stranici i Srpsko narodno vijeće (usp. <https://snv.hr/znameniti-srbi/gajo-petrovic-filozof>, posjećeno 10. 5. 2023), za razliku od *Hrvatske enciklopedije*, prema kojoj je on hrvatski filozof (usp. <https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=47995>, posjećeno 10. 5. 2023). Zanimljivo je – a i indikativno – da ga engleska Wikipedija definira kao jednoga od glavnih teoretičara marksističke humanističke škole *Praxisa* u SFRJ (usp. https://en.wikipedia.org/wiki/Gajo_Petrović, posjećeno 14. 5. 2023). Za razliku od engleske varijante (u kojoj se navodi da se on rodio u Karlovcu u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca) njemačka varijanta navodi da se rodio u Karlovcu u Hrvatskoj, ali ni tu se ne definira njegova pripadnost, već Gaju Petrovića određuje kao utemeljitelja zagrebačke grupe *Praxis* (usp. https://de.wikipedia.org/wiki/Gajo_Petrović, posjećeno 14. 5. 2023). Poljska Wikipedija ga pak određuje kao jugoslavenskog marksističkog filozofa (usp. https://pl.wikipedia.org/wiki/Gajo_Petrović, posjećeno 14. 5. 2023).
- 3 Usp. Jürgen Habermas, *Filozofski diskurs moderne*, Globus, Zagreb 1988.
- 4 Sam Habermas ga je u svom prilogu za zbornik objavljenom na temelju konferencije kojom je obilježena osamdeseta obljetnica rođenja Gaje Petrovića definirao ne samo kao prijatelja već i kao veliki um koji je zahvaljujući svom intelektualnom autoritetu stvorio središte jedne

Gdje je danas, trideset godina nakon prerane smrti, djelo Gaje Petrovića? Znači li ono išta više od poglavlja u historiji (hrvatske, srpske, jugoslavenske) filozofije?

Ako bismo htjeli odgovoriti na takva pitanja, bilo bi uputno da rezimiramo neke bitne momente mišljenja Gaje Petrovića. Obično se – nipošto bez opravdanja – navode dvije faze njegova stvaralaštva: prva, u kojoj je vlastitu poziciju imenovao filozofijom prakse, te druga, koju definira kao mišljenje revolucije. Pritom se – također s pravom – govori o bitnom kontinuitetu između te dvije faze, pa se druga shvaća kao produbljivanje mišljenja kakvo je oblikovano u prvoj fazi. Dopuštajući da se njegovo nadmašivanje filozofije kao čiste teorije, što rezultira novim imenovanjem vlastitog mišljenja, označi i kao metafizofija (termin koji je očigledno preuzet od Lefebvrea), Gajo Petrović je oblikovao jedan srazmjerno zaokružen opus, koji zahtijeva kritičko propitivanje i preispitivanje.

Prvi korak na tom putu preispitivanja moglo bi predstavljati razmatranje pitanja što je u tom opusu od središnjeg ili konstitutivnog značenja. Nipošto nisu u krivu autori poput zaslužnog istraživača epohe *Praxisa* i “Zagrebačke škole filozofije prakse” Veselina Golubovića koji drže da središnje značenje pripada pitanju o mogućnosti revolucije.⁵ No revolucija za Gaju Petrovića ne može biti svedena na politički ili socijalni prevrat, nego ona ima onto-antropologijsko značenje, koje upućuje na trajno očovječivanje svijeta. Već i stoga središnjost pitanja o mogućnosti revolucije (a ta je mogućnost u naslovu jedne

produktivne škole (usp. Jürgen Habermas, “U spomen na Gaju Petrovića”, u: Lino Veljak (ur.), *Gajo Petrović – čovjek i filozof*, FF press, Zagreb 2008, str. 11). A u pozdravnom govoru na simpoziju u dvadesetoj obljetnici smrti Gaje Petrovića održanom 2013. u Karlovcu Habermas je naglasio kako buduće generacije mogu od Gaje naučiti što je to egzistencijalno usidreno i oštro matematički obrazovano mišljenje ukorijenjeno u osobnom življenju (usp. Jürgen Habermas, “Pozdravni govor”, u: Lino Veljak (ur.), *Gajo Petrović, filozof iz Karlovca*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 2014, str. 10).

- 5 Usp. Veselin Golubović, “Čemu mislioci u oskudnom vremenu?”, u: *Gajo Petrović – čovjek i filozof*, nav. djelo, str. 107–110. Svojedobno je Golubović predložio da se mišljenje Gaje Petrovića definira “pomalo nezgrapnim naslovom” *metafilozofija prakse kao mišljenje revolucije* (usp. isto, str. 108). Ta se definicija oblikuje u njegovoj knjizi *Mogućnost novoga, vidokrug jugoslavenske filozofije*, Zavod za filozofiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Zagreb 1990. Vrijedi spomenuti da prema Goluboviću Gajo Petrović nije ni prvi ni jedini koji je nakon Hegela pokušao preokračiti granice metafizike i probiti se do jednoga izvornijeg mišljenja, ali je ta njegova misaona pustolovina po svojem karakteru takva da bi mogla biti nadahnuće naraštajima i izazov suvremenim misliocima (usp. Veselin Golubović, *Filozofija kao mišljenje novog: Gajo Petrović i prebolijevanje metafizike*, Euroknjiga, Zagreb 2006).

njegove knjige⁶ označena kao mogućnost čovjeka) nije ni u kakvoj kontradikciji s tvrdnjom da ta središnjost pripada humanizaciji, identičnoj s prevladavanjem otuđenja i samootuđenja, s razotuđenjem, koje je organski vezano s ključnim pojmovima prakse, socijalizma i slobode.

Razotuđenje kao proces nadmašivanja zatečenog stanja u kojemu “materijalna proizvodnja za zadovoljavanje neposrednih (i proizvedenih) životnih potreba postaje dominantna”, što znači “povratak čovjeka iz raspršenog postojanja u ‘sferama’ u njegovo ljudsko postojanje”,⁷ Gajo Petrović ne vidi u utopijskom obnavljanju renesansnog ideala univerzalnog čovjeka, ali ni u nekakvom uniformiranju kao ukidanju svih individualnih razlika među ljudima, kao ni u utopiji savršene harmonije među različitim stranama ili oblicima ljudske djelatnosti, već u “savladavanju međusobne otuđenosti tih realno različitih strana jedne cjeline i ukidanju privida da su to neke samostalne sfere koje postoje nezavisno od čovjeka i u koje on može da se uključi ili ne uključi”.⁸ Stoga bitno područje razotuđenja nije “nekakvo posebno područje, nego ‘područje’ odnosa među područjima, ‘područje’ borbe za savladavanje rascjepa čovjeka na međusobno suprotstavljene sfere”.⁹

Riječ je dakle o *čovjeku*.¹⁰ Pitanje “Što znači biti čovjek?” predstavlja prema Gaji Petroviću “bitno pitanje našeg postojanja koje filozofija, ako ne želi da ostane po strani od života, ne može mimoići”.¹¹ A to je zapravo pitanje o ljudskoj prirodi, na koje se ne bi smjelo odgovoriti niti nekakvim neutemeljenim (ili dogmama, predrasudama i etiketama impregniranim) humanizmom

6 Usp. Gajo Petrović, *Mogućnost čovjeka*, Razlog, Zagreb 1969.

7 Gajo Petrović, *Filozofija prakse*, Naprijed/Nolit, Zagreb–Beograd 1986, str. 131.

8 Isto.

9 Gajo Petrović, *Čemu Praxis*, Praxis, Zagreb 1971, str. 175.

10 Pojam *čovjek* može biti problematičan (za opsežniju argumentaciju usp. Lino Veljak, “Ontologizacija rodne diferencije kao apstraktna antiteza klasičnoj metafizici”, *Filozofska istraživanja*, 25 /2005/, br. 4, str. 771–780, te posebno “Čovjek kao metafizička utvara”, *Filozofska istraživanja*, 28 /2008/, br. 1, str. 13–20). U vezi s time neka bude dopušteno da navedem jednu (koliko mi je poznato, dosad nezapisanu) anegdotu. Vrativši se s gostovanja u Sjedinjenim Američkim Državama (negdje krajem sedamdesetih ili početkom osamdesetih godina prošlog stoljeća), Gajo Petrović mi je ispričao kako je za vrijeme predavanja na jednom univerzitetu na Srednjem zapadu u više navrata bio prekidano uzvicima negodovanja ženskog dijela publike. Zapitavši što je uzrok tog negodovanja, doznao je da je u pitanju njegovo korištenje termina *čovjek (man)*, koje je ocijenjeno kao izraz androcentričnosti (ako ne i mizoginije); ispravno bi bilo: *human being*.

11 *Filozofija prakse*, nav. djelo, str. 81–82.

niti na temelju empirijskih nalaza redukcioniistički postavljenih znanstvenih istraživanja, ali ni pomoću apstraktne ontologijsko-antropologijske analize koja ostavlja po strani zbiljski život, nego polazeći od humanizma pojmljenoga kao kreativnog mišljenja usmjerenoga na shvaćanje i sustvaranje biti čovjeka, pri čemu “priznavanje zajedničke ljudske prirode ne znači odbacivanje činjenice da je ljudska priroda kompleksna, niti činjenice da ona može poprimati različite historijske i socijalne forme”.¹² Istraživanje ljudske prirode moguće je tek na temelju plodonosne suradnje empirijskih znanosti i filozofijske (upravo ontologijsko-antropologijske) analize, koja uzima u obzir “samootuđeni oblik čovjekova bivstvovanja”.¹³

Svrha ovoga humanistički (ne humanitarno!) konotiranoga Petrovićeva opovrgavanja kako fluidnog tako i fiksnog shvaćanja ljudske prirode leži u osiguravanju pretpostavki za promišljanje mogućnosti razotuđenja (što je identično mišljenju “mogućnosti čovjeka” ili “mišljenju revolucije”). Pojam revolucije (i iz njega izvedena sintagma *mišljenje revolucije*) izazivao je (a po svemu sudeći i danas izazivlje) neke nesporazume i kriva razumijevanja. Valja ponoviti: revolucija za Gaju Petrovića ne znači puku promjenu državnog uređenja i društvenog poretka, nego je ona u odlučujućoj mjeri obilježena onto-antropologijski te dospijeva do toga da se razumije kao “smisao bivstvovanja”.¹⁴ Pritom, valja napomenuti i naglasiti, to što je revolucija određena kao smisao bivstvovanja nipošto ne znači da bi ljudi trebali čitav svoj život podrediti politici i društvenim djelatnostima usmjerenima na revolucioniranje svijeta, nego njezino značenje valja tumačiti u kontekstu Petrovićeve

- 12 Isto, str. 423. Za opsežniju argumentaciju usp. Barbara Stamenković, Lino Veljak, “Humanizam u djelu Gaje Petrovića”, u: *Gajo Petrović – čovjek i filozof*, nav. djelo, str. 117–122.
- 13 *Filozofija prakse*, nav. djelo, str. 414. Zanimljivo je kako je Gajo Petrović na osebujan način anticipirao problematiku tzv. transhumanizma, osporavajući teoriju o neograničenoj mogućnosti oblikovanja ljudske prirode, koja je neodrživa zato što bi neograničena savitljivost mogla dovesti do toga da norme i institucije koje su nepovoljne po ljudsku dobrobit nepovratno oblikuju po svom obličju ljudsku prirodu, pri čemu “ne bi bilo mogućnosti da se unutrašnje snage u čovjeku mobiliziraju za promjenu tih obrazaca” (Gajo Petrović, *Suvremena filozofija*, Školska knjiga, Zagreb 1979, str. 350).
- 14 “Bivstvovanje” je termin kojim Petrović nadomješta uobičajen termin “bitak”. Na taj način on upućuje na povijesnu procesualnost ljudskog opstanka, koja se ne može adekvatno izraziti metafizički konotiranim pojmom *bitak*, što je Milana Kangrgu navelo na identifikaciju ontologije (kao nauke o bitku) s metafizikom, odakle slijedi i delegitimiranje ontologije kao takve (za argumentaciju usp. Lino Veljak, “Povijesno mišljenje u djelu Milana Kangrga”, *Filozofska istraživanja*, 24 /2004/, br. 3–4, str. 701–706).

druge sintagme *autentično bivstvovanje* ili *autentično ljudsko bivstvovanje*.¹⁵ Ta autentičnost očituje se u svim dimenzijama ljudskog opstanka, autentično je sve ono u čemu ljudska bića ozbiljuju svoje mogućnosti i emancipiraju se od svih mogućih (zatečenih ili novostvorenih) oblika otuđenja, uključujući tu napose samootuđenje i postvarenje. Govorilo se kako je Gajo Petrović (kao i općenito cio filozofski krug okupljen oko časopisa *Praxis*) bio suptilan apologet i propagator službene ideologije jugoslavenskog poretka zasnovanoga na monopolu Komunističke partije (preimenovane u Savez komunista). Ne treba detaljnije prikazivati o kojim se sve tu falsificiranjima radilo i tko su sve bili vodeći krivotvoritelji. No, kako je to na jednom portalu na adekvatan način recentno formulirao Leon Čevanić, “Petrovićeva filozofija temelj je pronalazila u preispitivanju vlastitih postupaka i autorefleksivnosti iz koje je proizašlo i njegovo tumačenje socijalističkog samoupravljanja kao puno šireg pojma od pozicije radnika na poslu (stvaranjem sustava direktne demokracije na svim područjima ljudskog djelovanja)”, te je prvi objekt njegove kritike bio upravo jugoslavenski socijalizam, na što se nadovezivala i kritika nacionalizma.¹⁶

Možda i nije neophodno spominjanje ključne sintagme koja se provlači kroz opus Gaje Petrovića, a kojom je programski iskazana jedna od bitnih odrednica njegova misaonog napora (ali, u širem smislu, ujedno i intencija cjelokupnog pokreta okupljenoga oko časopisa *Praxis*): *bespoštedna kritika svega postojećega*.¹⁷ Takvu kritiku (koju on jasno razgraničava od kritizerstva) Petrović dosljedno primjenjuje i na uspostavljenu zbilju “samoupravnog socijalizma” (što bi prema jednom od vodećih ideologa i vlastodržaca “samoupravnog socijalizma” Vladimiru Bakariću imalo biti ocijenjeno kao falsifikat, jer se Marxova sintagma *bespoštedna kritika svega postojećega* odnosi isključivo na njemačku zbilju u Marxovim vremenima). A možda najbolji odgovor na pitanje u kojoj je mjeri ta kritika postojeće zbiljnosti oblikovana u okružju *Praxisa*, čiji je Gajo Petrović bio najistaknutiji predstavnik, uistinu bila radikalna može ponuditi

15 Usp. Gajo Petrović, *Mišljenje revolucije*, Naprijed/Nolit, Zagreb–Beograd 1986, str. 91 i dalje.

16 Usp. <https://p-portal.net/gajo-petrovic-mislilac-revolucije/>, posjećeno 12. 5. 2023.

17 S tom se intencijom može povezati jedno od određenja značenja Gaje Petrovića, prema kojemu je on bio učitelj radikalne kritike, a to sam određenje dao u jednom od moja tri nekrologa napisana nakon njegove smrti (usp. Lino Veljak, “Gajo Petrović, un maestro della critica radicale”, *Marx centouno*, br. 17 /1994/, str. 130–133. O mjestu i značenju sintagme *bespoštedna* (ili *nepoštedna*) *kritika svega postojećega* u opusu Gaje Petrovića i o kritikama kojima su ga zbog toga izložili neki vodeći predstavnici nomenklature usp. Jasenka Kodrnja, “Kritika svega postojećega u filozofiji Gaje Petrovića”, *Filozofska istraživanja*, 28 (2008), br. 3, str. 573–583.

uvid u reakcije koje su u redovima tadašnje nomenklature izazivali *Praxis* i Korčulanska ljetna škola, koje se nipošto nisu ograničavale na kritiku “apstraktnog humanizma”. S druge strane, danas se često može čuti kako je *Praxis* bio u ideologijskoj funkciji tadašnje vlasti. Koliko su te optužbe besmislene, pokazuje već i polemika koju je Gajo Petrović vodio s jednim od vodećih predstavnika SKJ Veljkom Vlahovićem¹⁸ 1964. u Novom Sadu, osporivši pojedine Vlahovićeve teze o otuđenju te time na neki način i idejni monopol Partije.¹⁹ A onaj već spomenuti Vladimir Bakarić povezat će “praksisovštinu” s Imreom Nagyjem i događajima u Mađarskoj 1956. te s Milovanom Đilasom (pri čemu će kritiku staljinizma/neostaljinizma izjednačiti s antikomunističkom kritikom socijalizma kao takvoga), dok će budući predsjednik Hrvatskog sabora u vrijeme Franje Tuđmana Vlatko Pavletić praksisovsku kritiku staljinizma ocijeniti kao pokušaj destruiranja samih temelja uspostavljenog poretka.²⁰ Toliko o izjednačavanju *Praxisa* s oficijelnom ideologijom “samoupravnog socijalizma”!

I na kraju, što je ključno u opusu Gaje Petrovića? Ključnim pojmom u opusu Gaje Petrovića može se ipak smatrati pojam slobode, a tom je pojmu (odnosno problemskom kompleksu koji se oko njega oblikuje) on posvetio i svoju posljednju za života objavljenu knjigu.²¹ Njegova najpreciznija formulacija slobode sažeta je u stavu koji glasi: “Kao biće prakse, čovjek je *biće slobode*. *Nema slobode bez čovjeka ni ljudskosti bez slobode*.”²² No taj pojam slobode ne bismo smjeli razdvajati ni od njegova subjekta (što ga naš mislilac formulira terminom *čovjek*), a ni od organske cjeline u kojoj ga on oblikuje.²³ A tu cjelinu determiniraju konstitutivni pojmovi prakse, otuđenja, razotuđenja i revoluci-

- 18 Veljko Vlahović (1914 — 1975) bio je od svojega povratka iz Sovjetskog Saveza 1944. vodeći ideolog KPH/SKJ (usp. https://www.znaci.org/00001/10_283.htm, posjećeno 7. 6. 2023).
- 19 Usp. Nebojša Popov, “Gajo Petrović nije bio samo profesor”, u: *Gajo Petrović – čovjek i filozof*, nav. djelo, str. 31–42. U tom prilogu navedenom zborniku Popov daje i uvjerljivu argumentaciju u prilog tezi da je Gajo Petrović bio među onima koji su doveli u pitanje ne samo idejni nego i politički monopol Partije. Opsežnu i dokumentiranu analizu diskvalificiranja Gaje Petrovića, kako u razdoblju Jugoslavije tako i nakon njezina raspada, dao je Božidar Jakšić (usp. “Praxis Gaje Petrovića”, u: *Gajo Petrović – čovjek i filozof*, nav. djelo, str. 85–106).
- 20 Za detaljniji prikaz režimske kritike *Praxisa* usp. B. Jakšić, nav. djelo, posebno str. 92–96.
- 21 Usp. Gajo Petrović, *U potrazi za slobodom*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 1990.
- 22 *Filozofija prakse*, nav. djelo, str. 147.
- 23 Usp. korektnu interpretaciju ključnih konstitutivnih pojmova mišljenja Gaje Petrovića što ju je ponudio Gracijano Kalebić (“Sloboda i otuđenje”, *Filozofska istraživanja*, 31/2011/, br. 3, str. 605–618) te, opsežnije, u knjizi istog autora pod naslovom *Filozofija prakse i mišljenje revolucije Gaje Petrovića*, nav. djelo.

je. Ako je revolucija (dakako, u spekulativnom onto-antropologijskom značenju) smisao bivstvovanja, onda je sloboda imanentan konstituens revolucije.

LINO VELJAK

*International Academy of Sciences and Arts
of Bosnia and Herzegovina*

On 30th Anniversary of Death of Gajo Petrović

Gajo Petrović (1927 — 1993) is without any doubt one of the most significant thinkers originating from our part of the world. He belongs to both Croatian and Serbian, as well as Yugoslav (by selfdetermination and self-understanding) philosophy. But, what is perhaps his most precise description – by the reach of his thinking he is a world philosopher. Revolution – as the title of one of his works indicates – is one of the key concepts of his philosophy (or, more precisely: metaphilosophy). In addition, his philosophical profile is framed also with concepts such as praxis, alienation, de-alienation, socialism and freedom. If we take into account that this concept (revolution, which Gajo Petrović used in Marxist and socialist context) has after the end of so called “real socialism” being stigmatised, one can understand that many now reject this thinker as an ideologue or at least as a follower of a failed project. In this paper we show that such a rejection is not justifiable and that is inspired by bad ideological intentions. It is incompatible with essentially onto-anthropological character of Petrović's concept of revolution, already defined as the key concept of freedom. It is exactly the thinking of revolution as the essence of Being (or, as our thinker formulates: of continuous Being), that enables the merciless critique of all existing, the key component of historical character of the spirit that was formed within Praxis journal and at the Korčula Summer School, to both of which Petrović significantly contributed.

KEYWORDS: *Gajo Petrović, Praxis, freedom, man, revolution, practice, alienation, socialism, falsifying*